

Οι δημηγορίες Μωάμεθ Β΄ και Κωνσταντίνου Παλαιολόγου

Της **ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ**

Ιστορικού στο Ινστιτούτο Βυζαντινών
Ερευνών του Ε.Ι. Ε.

ΕΑΝ ΤΗΝ ΠΌΛΙΝ ΝΙΚΗΣΩ, σκεφτόταν ο Μωάμεθ κατά το χρονογράφο Σφραντζή, υπέρ πάντας τους προ εμού ήδη εποίησα, διότι αυτοί μεν κατά τήσδε της πόλεως πολλάκις πειραθέντες ουδέν εκατόρθωσαν.

Με αυτή την ελπίδα ξεκίνησε την πολιορκία της Βασιλεύουσας, που εδούλωσε σχεδόν πάσαν την υψηλίον, ώστε να ξεπεράσει σε δόξα τον πατέρα του Μουράτ και τους άλλους προγόνους του. Ο πολυήμερος αποκλεισμός της πόλης και οι προσπάθειες για την εκπόρθηση των τειχών δεν είχαν ακόμη δώσει σάρκα και οστά στο όνειρό του, όταν τη νύχτα της 28ης Μαΐου, που βρήκε τους λιγοστούς υποστηρικτές εξαντλημένους, μα απελπισμένα επίμονους, και τους πολιορκητές αποθαρρυσμένους ύστερα από συνεχείς ανεπιτυχείς εφόδους, τα σημάδια του ουρανού έδειξαν πως η μέρα που θα ξεμέρωνε έμελλε να είναι καθοριστική.

Κατά την παλιά συνήθεια να απευθύνονται οι αρχηγοί στο στρατό τους πριν από μία μεγάλη μάχη, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και ο Μωάμεθ φαίνεται πως μίλησαν στους πολεμιστές τους, αποτυπώνοντας στους λόγους τους το ήθος και τα ιδανικά, τις δοξασίες και τις ελπίδες δύο κόσμων, που η τύχη το 'φερε να άρχονται από δύο μεγάλους ηγέτες. Η ιστορικότητα των δημηγοριών αμφισβητείται, καθώς βασικές πηγές της εποχής αποσιωπούν το γεγονός και σημαντικοί ιστορικοί της Αλώσης δεν αναφέρουν τίποτα σχετικά. Έχουν εκφραστεί αμφιβολίες για το αν εκφωνήθηκαν οι λόγοι και, στην περίπτωση που η απάντηση στο ερώτημα είναι καταφατική, αν το περιεχόμενο είναι αυτό που παρέδωσε εκτενώς ο Κριτόβουλος για τον Μωάμεθ και ο Σφραντζής για τον Κωνσταντίνο. Έχει υποστηριχθεί ότι η φιλοτουρκική στάση του Κριτόβουλου οδήγησε τον Ιμβριο ιστορικό να αποδώσει στο σουλτάνο λόγια με τα οποία εξέφραζε προσωπική άποψη, ενώ ο μοναχός στα τελευταία χρόνια της ζωής του Σφραντζής, στην ουσία, επανέλαβε όσα ανέφερε ο Λατίνος αρχιεπίσκοπος Λεονάρδος ο Χίος, διασώζοντας περισσότερο μία ομιλία καλογερική, παρά το λόγο ενός βασιλιά και στρατιωτικού αρχηγού, που θεωρήθηκε και ως

«επικίδειος λόγος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας».

Δόξα και φήμη

Σύμφωνα με τον Κριτόβουλο, ο Μωάμεθ συγκάλεσε την προπαραμονή της μεγάλης επίθεσης, πάντας τους εν τέλει τε και περί αυτόν, ... το τε άγμα του στρατού και την περί αυτόν πάσαν ύλην, και τους μίλησε συνετά, με λόγια που έδειχναν πως, παρά το νεαρό της ηλικίας του, μπορούσε να ξεπεράσει τις προσωπικές φιλοδοξίες, να είναι λιτός και συγκρατημένος. Αναφέρθηκε στην τόλημ και στην ανδρεία τους, θυμίζοντας πως όσα ως τότε είχαν κατακτήσει δεν τους χαρίστηκαν, αλλά ήταν άθλα της αρετής τους. Απαρίθμησε τα οφέλη, αν κατόρθωναν να καλύψουν την Πόλη: πλούτη κάθε είδους από παλτία και αρχοντόσπιτα, χρυσά και αργυρά αναθήματα, κειμήλια, πολύτιμα πετράδια και μαργαριτάρια, γενναίοι άρχοντες που θα γίνονταν δούλοι, γυναίκες και παιδιά που οι κατακτητές θα απολάμβαναν μετά τη μεγάλη νίκη. Υποσχέθηκε τριήμερη λεηλασία της Βασιλεύουσας, απόλαυση υλικών αγαθών σε ένα καταπονημένο στράτευμα, που έπρεπε την επομένη με κάθε τρόπο να νικήσει. Δεν υπήρχε καλύτερη κινητήρια δύναμη για ένα μεγάλο αγώνα από το ζήπνημα των επιθυμιών. Θεωρώντας όμως υποτιμητικό οι στρατιώτες του να πολεμούν μόνο γι' αυτά, φρόντισε να ξεπνήσει και τη φιλοδοξία τους, τονίζοντας το μέγιστο αγαθό: *πόλην τιαυτότην αιρήσετε ης το κλέος πάσαν επίλθε την οικουμένην*. Δόξα, λοιπόν, και φήμη θα αποκτούσαν αν κατόρθωναν αυτό που μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε φανεί ακατόρθωτο. Για να τους τονώσει περισσότερο, περιέγραψε με ζοφερό τρόπο την κατάσταση των τειχών και των πολιορκημένων. Προσπάθησε να δείξει πόσο εύκολη λεία θα ήταν οι λιγοστοί άντρες που έστεκαν πίσω από τα μισογκρεμισμένα τείχη. Και πριν απευθυνθεί σε κάθε έναν χωριστά στους ανώτατους αρχηγούς του στρατού και του στόλου, θύμισε πως *του καλώς πολεμείν τρία είναι τα αίτια, το τε εθέλειν και το αισχύνεσθαι και το τοις άρχουσι πείθεσθαι*. Εδωσε τις τελευταίες οδηγίες και τους προέτρεψε να διαλυθούν, να δειπνήσουν και να αναπαυθούν.

Πίστη και πατρίδα

Από την άλλη μεριά των τειχών, το βράδυ της Δευτέρας 28 Μαΐου, όπως διηγείται ο Σφραντζής, ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ήταν ο πρωταγωνιστής συγκινητικών και κρίσιμων σκηνών.

Οι φωνές των απίστων, όμοιες με βουητό τρικυμισμένης θάλασσας, έδωσαν στους πολιορκημένους να καταλάβουν ότι η γενική επίθεση θα γινόταν την επόμενη μέρα. Με προτροπή του αυτοκράτορα, ιερωμένοι κρατώντας εικόνες και λάβαρα οδήγησαν τα γυναικόπαιδα σε μία λιτανεία ολόγυρα στα τείχη, παρακαλώντας το Θεό να μην τους παραδώσει στα εχθρικά χέρια. Ο Παλαιολόγος *συνάξας πάντας τους εν τέλει άρχοντας και αρχομένους δημάρχους και εκατοντάρχους και ετέρους προκρίτους στρατιώτας τέλεσε —θα λέγαμε— ένα μυστήριο*. Με λόγια σεμνά, γεμάτα ταπεινοσύνη, απευθύνθηκε στους *συστρατιώτες* του: «Γνωρίζετε πολύ καλά αδελφοί μου ότι είμαστε



υποχρεωμένοι για τέσσερα πράγματα να πολεμήσουμε μέχρι θανάτου: πρώτο, για την πίστη και τη θρησκεία μας, δεύτερο για την πατρίδα μας, τρίτο για το βασιλέα μας, τον αντιπρόσωπο του Κυρίου, και τέταρτο για τους συγγενείς και φίλους μας. Λοιπόν, αδελφοί μου, εάν οφείλουμε να αγωνιζόμαστε μέχρι θανάτου για ένα από αυτά τα τέσσερα ιδανικά, πρέπει να είμαστε πολύ περισσότερο πρόθυμοι να δώσουμε τη ζωή μας και για τα τέσσερα μαζί».

Οι Βυζαντινοί έπρεπε να πολεμήσουν και να νικήσουν για τα μεγάλα ιδανικά και όχι για απολαύσεις και πρόσκαιρη επίγεια δόξα. Αν πτύνταν θα έχαναν την πίστη, την ένδοξη πατρίδα και την ελευθερία, το άλλοτε πανίσχυρο κράτος τους και θα στερούσαν τους αγαπημένους τους. Ο Κωνσταντίνος συνέχισε επισημαίνοντας πως *ο αλιτῆριος αμπράς* θα προσπαθούσε με κάθε τρόπο να κυριεύσει τη Βασιλεύουσα βασιζόμενος στα άρματα και στο ιππικό, στη δύναμη και στο μεγάλο πλήθος, ενώ οι υπερασπιστές της Πόλης είχαν εμπιστοσύνη στο όνομα του Θεού, στα ίδια τους τα χέρια και στην ανδρεία που τους δώρισε η θεία δύναμη.

Η ύλη με το πνεύμα

Την αντιπαράθεση λοιπόν της ύλης με το πνεύμα προέβαλε ο ιστορικός διά στόματος Παλαιολόγου ως αιχμή για τη μάχη στα τείχη της Βασιλεύουσας. Οι Μωαμεθανοί, ακόμη και αν έδιναν τη ζωή τους, θα κέρδιζαν ευδαιμονία και καλοπέραση πλάι στον Αλλάχ και όχι *στέφανο αδαμάντινο εν ουρανοίς και μνήμη αιώνια και άξια εν τω κόσμω*, όπως τόνισε ο Κωνσταντίνος στους πολεμιστές του. Έπρεπε γι' αυτό ο αυτοκράτορας να προβάλλει το απύθμενο χάσμα που χώριζε τους δύο κόσμους. Να αναδείξει την ανωτερότητα των υπερασπιστών του κράτους του, αλλά και να τους παρηγορήσει για ενδεχόμενη ήττα, που όσο κι αν προσπάθησε να δείξει πως ήταν απίθανη, γνώριζε ωστόσο καλά πως ήταν αναπόφευκτη ως δίκαιη τιμωρία του Θεού για τις δικές του αμαρτίες.

Ως έμπειρος και υπεύθυνος αρχιστράτηγος προέβλεψε τα μέσα που οι εχθροί θα χρησιμοποιούσαν, και φρόντισε να προετοιμάσει τους στρατιώτες του. Δεν παρέλειψε να εκφράσει την απόλυτη εμπιστοσύνη του στην ανδρεία τους και να αμαυρώσει την εικόνα του εχθρού, επισημαίνοντας τη δολιότητα και την αφερεγγυότητά του. Απευθύνθηκε στη συνέχεια προς τα μικρά σώματα των Δυτικών, που ήταν μαζί του για την υπεράσπιση της Πόλης, και κατέληξε:

Ουκ έχω καιρόν ειπείν υμίν πλείονα. μόνον το τεταπεινωμένον ημέτερον σκήπτρον εις τας υμών χείρας ανατίθημι, ίνα αυτό μετ' ευνοίας φυλάξητε... ελπίζω εις θεόν ως λυτρωθείμεν ημείς της ενεστάσεως αυτού δικαίας απειλής. Η τύχη της αυτοκρατορίας ανατέθηκε από τον Κωνσταντίνο σε χέρια άξια να πολεμήσουν και έτοιμα να θυσιάσουν όχι για πλούτη και δόξα, αλλά για την προάσπιση των ιερών και των οσίων,

Οι Βυζαντινοί έπρεπε να πολεμήσουν για πατρίδα και θρησκεία, ενώ οι Οθωμανοί για δόξα και φήμη

που για περισσότερο από 1.000 χρόνια διαφυλάχθηκαν αλλά και εξαπλώθηκαν. Τα λόγια του αυτοκράτορα μίλησαν στις καρδιές των στρατιωτών, που δεν σκέφτονταν πια ούτε οικογένειες ούτε περιουσίες, *ει μη μόνον του αποθανείν ίνα την πατρίδα φυλάξωσι*. Πήγαν ο καθένας στο σημείο του τείχους που ήταν ορισμένος να υπερασπισθεί και περίμεναν τη μεγάλη στιγμή.

Δύο μεγάλοι άνδρες είχαν προετοιμάσει τους στρατούς τους για μία κρίσιμη μάχη. Οι επιτιθέμενοι με ορμή και πάθος θα επιδίωκαν δόξα και υλικά αγαθά. Οι αμυνόμενοι είχαν πεισθεί πως η ζωή τους ήταν το τίμημα για να διαφυλαχθεί η πίστη και η πατρίδα.

Αν και δεν είναι βέβαιο, είναι πάντως πιθανό ότι και οι δύο στρατηγοί μίλησαν στους πολεμιστές τους. Οι δύο δημηγορίες, αν ειπώθηκαν, δεν διασώθηκαν όπως διατυπώθηκαν από τους ομιλητές και είτε

αποτελούν εφεύρεση των μεταγενεστέρων είτε διατυπώθηκαν εκ των υστέρων σύμφωνα με τις προσωπικές δοξασίες του Λεονάρδου του Χίου και του Κριτόβουλου. Ακόμη και σε αυτή την τελευταία περίπτωση όμως οι συγγραφείς τους, φίλα προσκείμενος ο καθένας προς το ρήτορα του οποίου απέδωσε το λόγο, εξέφρασαν και διέσωσαν την αντίληψή τους για δύο κόσμους καταφανώς διαφορετικούς, που ήρθαν σε σύγκρουση την ώρα της ανατολής του ενός και της δύσης του άλλου. Οπως είναι φυσικό, ο νέος, ορμητικός κατέκτησε τον παλιό με τα όπλα, τη δύναμη και τη φιλοδοξία. Ο παλιός αντιστάθηκε σθεναρά για να μην αλλοιώσει πίστη και ιδεώδη για τα οποία θυσιάστηκε. ❧



▲ *Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος (απέναντι σελίδα) σε μικρογραφία χειρογράφου των 15ου αι. και ο Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής (πάνω) σε προσωπογραφία του Ιταλού ζωγράφου G. Bellini. Με την τελική έκβαση της σύγκρουσης μεταξύ των δύο διαφορετικής νοοτροπίας ηγετών, γράφθηκε για τον έναν ο επίλογος, ενώ για τον άλλον άνοιξε ένδοξη η αιχλαία. Θρήνος για τον έναν, ιαχές θριάμβου για τον άλλον (φωτ.: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών).*